

METAFIZYCZNE ŹRÓDŁA RADYKALIZMU I NIHILIZMU W ROSJI

Władimir Warawa

Niniejszy tekst jest próbą zmierzenia się z jednym z odwiecznych pytań filozofii rosyjskiej: pytaniem, w jaki sposób idea rosyjska związana jest z nihilizmem i jak nihilizm przejawia się w idei rosyjskiej, a z drugiej strony, w jakim stopniu idea rosyjska stanowi realizację rosyjskiego nihilizmu. Punktem wyjścia rozważa jest słynne stwierdzenie Mikołaja Bierdiajewa o nihilizmie Rosjan, przy czym nihilizm ten jest rozumiany jako moralna refleksja nad kulturą i odrzucenie zastanych narracji kulturowych. Pierwsza część artykułu poświęcona jest ewolucji pojęcia nihilizmu na gruncie myśli rosyjskiej poczynając od *oświecicielstwa* Czernyszewskiego i Dostojewskiego przez Wiechy aż po wybranych przedstawicieli rosyjskiego renesansu religijno-filozoficznego. Natomiast druga część to spojrzenie na metafizyczne źródło nihilizmu – *egzystencjalną apatię istnienia*.

Słowa kluczowe: idea rosyjska, nihilizm, metafizyka, smutek

Pytanie, w jaki sposób idea rosyjska związana jest z nihilizmem, jak nihilizm przejawia się w idei rosyjskiej, a ponadto, w jakim stopniu idea rosyjska stanowi realizację rosyjskiego nihilizmu, to wielkie pytania filozofii rosyjskiej, jedne z tych, które zwykło się nazywać odwiecznymi i przeklętymi.

Kiedy tylko zaczynamy mówić o nihilizmie rosyjskim i jego związkach z ideą rosyjską, to natychmiast staje nam przed oczami obraz Mikołaja Bierdiajewa i jego opis rosyjskiego charakteru narodowego, wyrażony w słynnych słowach: „my, Rosjanie, jesteśmy apokaliptykami albo nihilistami”¹. Doprecyzowując sens tego sformułowania, Bierdiajew tłumaczył: „rosyjski nihilizm był moralną refleksją nad kulturą”² –

WŁADIMIR WŁADIMIROWICZ WARAWA, profesor, Woroneżskij Gosudarstwiennyj Uniwersytet, Rosja; adres do korespondencji: Uniwersitetskaja ploszczad' 1, 394006 Woroneż, Rosja; e-mail: vladimir_varava@list.ru

¹ M. Bierdiajew, *Rosyjska idea*, tłum. J. C.–S. W., Warszawa 1999, s. 137.

² Tamże, s. 139.

to właśnie, jak podkreśla filozof, jest główna cecha nihilizmu rosyjskiego. Oto dlatego u Rosjan nie ma charakterystycznej dla ludzi Zachodu czolobitności wobec kultury, lecz odwrotnie, mamy do czynienia z moralnym osądem kultury, z dyskursem *grzechu kultury*.

Nie jest to sceptycyzm kulturowy, a pełne namiętności moralne oskarżenie kultury jako takiej, a w konsekwencji uproszczenie, odrzucenie zastanych narracji kulturowych. Jest to charakterystyczne, jak trafnie zauważa Bierdiajew, dla ludzi kultury, ludzi, którzy sami są jej wielkimi twórcami. Przykładów nie trzeba długo szukać i dlatego filozof konstatuje: „idea rosyjska nie jest ideą kultury”³.

Niewątpliwie Bierdiajew znacząco zbliżył się do *etycznej istoty rosyjskiego nihilizmu*, mówiąc o jego moralnym patosie: „patosie buntu przeciwko złu i fałszowi panującym w świecie”⁴. Nihilistyczna niezgoda to nie odrzucenie świata w ogóle, a odrzucenie *świata złego*, czyli świata pogrążonego w złu. Stwierdzając, że nihilizm jest zjawiskiem typowo rosyjskim, Bierdiajew wiąże go z prawosławiem; pisze: „prawosławie, a szczególnie prawosławie rosyjskie, nie wypracowało własnego uzasadnienia kultury, zawsze tkwił w nim pierwiastek nihilistyczny w stosunku do wszystkiego, co człowiek tworzy w tym świecie”⁵. Jest to charakterystyczna cecha prawosławnego ascetyzmu i eschatologizmu, która najsilniej przejawiała się w *ruskim raskole*.

To oczywiście prawda, ale jedynie częściowa. Rzeczywiście, w prawosławiu można odnaleźć postawę nihilistyczną w odniesieniu do świata kultury, postawę, której skrajny wyraz odnajdujemy w słowach Wasilija Rozanowa: „W Chrystusie świat zgorzkniał”⁶. Jednakże prawosławne odrzucenie świata nie wyczerpuje w pełni fenomenu kryjącego się pod terminem *nihilizm rosyjski*. W nihilizmie rosyjskim odnajdujemy skrajnie radykalne elementy, które w żaden sposób nie mogły rozwinąć się w prawosławiu – mają one całkowicie odrębne źródło. I nie mam tu na myśli jedynie idei o charakterze radykalnie rewolucyjnym. Wspomniany już Rozanow trafnie stwierdził, że „prawosławie w najwyższym stopniu odpowiada duchowi harmonii, lecz całkowicie nie odpowiada duchowi niespokojnemu”⁷. A przecież rosyjski nihilizm wyrasta właśnie z *ducha niespokojnego*.

³ Tamże, s. 138.

⁴ Tamże, s. 144.

⁵ Tamże, s. 138.

⁶ W. Rozanow, *O słodszej i gorkich płodach mira*, [w:] tenże, *Religija i kultura*, t. 1, Prawda, Moskwa 1991, s. 569.

⁷ Tenże, *Ujediniennoje*, [w:] tenże, *Soczinienia w 2-ch tomach*, t. 2., Prawda, Moskwa 1990, s. 254.

I

Początkowo pojęcie nihilizmu trafia do Rosji z zachodnioeuropejskiej filozofii i kultury. Przeważały niemieckie i francuskie interpretacje tego pojęcia (F. Jacobi, J. Fichte, Novalis, F. Schlegel, F. Baader, M. Stirner – wszyscy oni używają tego terminu). Jednocześnie najważniejszym pytaniem pozostaje paradoks, który nie daje spokoju współczesnym badaczom: dlaczego, mając na uwadze nieoryginalny i niespecyficzny charakter tego pojęcia, nihilizm w Rosji znalazł tak szeroki posłuch i praktyczną realizację? Będąc teoretycznie wtórnym, właśnie w Rosji uzyskał wyjątkowy status.

Określenie *nihilizm*, jak słusznie stwierdza Andrzej Walicki w pracy *Zarys myśli rosyjskiej* początkowo nie niosło ze sobą treści negatywnych, a „oznaczało pierwotnie radykalne odrzucenie wszelkich autorytetów”⁸. Takie podejście stopniowo ewoluowało, aż w końcu, w almanachu „Wiechy” dokonał się sąd nad inteligencją, która była głównym nosicielem i wyrazicielem nihilistycznego światopoglądu. Do tego czasu nihilizm w Rosji zdążył wypracować swój pozytywny program i przeobrazić się w rodzaj samoidentyfikacji.

Jeszcze zanim powstały „Wiechy”, Fiodor Dostojewski w swoim *Słowie wyjaśnienia*, napisanym w związku z wygłoszoną wcześniej *Mową o Puszkynie* stwierdził, że główną zasługą pisarza było to, iż „dojrzał i postawił wyraźnie przed nami nasz typ negatywny, człowieka niepokojącego się i nie chcącego się uspokoić, w ojczystą glebę i jej ojczyste siły nie wierzącego, Rosję i samego siebie (to znaczy własne społeczeństwo, własną inteligencką warstwę, która powstała ponad naszą ojczystą glebę) koniec końców negującego, pracować wraz z innymi nie chcącego i na prawdę cierpiącego”⁹.

Dostojewski wyluszczył fundamentalne cechy rosyjskiego nihilisty. To paradoksalny, głęboko autonomiczny typ negujący samego siebie. Typ wzburzony i nieodnajdujący spokoju, szczerze i dogłębnie cierpiący, typ przede wszystkim moralny. Także Siemion Frank stwierdzał, że głównym problemem nihilizmu jest problem moralny.

⁸ A. Walicki, *Zarys myśli rosyjskiej od oświecenia do renesansu religijno-filozoficznego*, WUJ, Kraków 2005, s. 301.

⁹ F. Dostojewski, *Wyjaśnienie w związku z drukowanym poniżej przemówieniem o Puszkynie*, [w:] tenże, *Dziennik pisarza*, t. 3., tłum. M. Leśniewska, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1982, s. 379.

Prawdopodobnie to właśnie z głośnego artykułu Franka *Etyka nihilizmu* wzięła swój początek poważna analiza tego zjawiska. Filozof wykazał głębokie rozumienie istoty nihilizmu, wyjawiając jego moralną podstawę. Zresztą nadaje mu specyficzną nazwę: *moralizm nihilistyczny*, który swój najsilniejszy wyraz odnalazł u Lwa Tołstoja. Nihilistyczny patos jego traktatu *Co to jest sztuka?* wywarł silny wpływ na niejedno pokolenie społecznych reformatorów. Ów *sokratyzm* Tołstoja, u podłoża którego leży radykalizm i związana z nim ascetyczna negacja wartości kultury, stanowi jedno z najsilniejszych źródeł nihilizmu, reakcją na który stał się pozytywizm.

Oryginalną i głęboką analizę nihilizmu odnajdujemy także w pracy ojca Gieorgija Fłorowskiego *Metafizyczne przesłanki utopizmu*, w której ten słynny rosyjski teolog, filozof i historyk trafnie i dokładnie naświetlił mechanizmy utopijnego światopoglądu ewoluującego w stronę nihilizmu. Według Fłorowskiego, utopijne myślenie charakteryzuje „skostniała obsesja. To naturalistyczny monizm, w którym ujawnia się utopijne doświadczenie: postrzeganie świata jako zamkniętej, skończonej, wszechjedności, pewnej wewnętrznie spójnej i prawomocnej całości”¹⁰. Naturalistyczny monizm domaga się wyciągnięcia ostatecznych konsekwencji z ontologicznych przesłanek: albo zaakceptować cały świat, albo cały świat odrzucić. Mamy tu dwa typy nihilizmu: pozytywny albo negatywny, optymistyczny, albo pesymistyczny. Fłorowski podsumowuje: „Wszelki monizm kończy się nihilizmem, bo byt jest złożony”¹¹.

Niežność tego antynomicznego napięcia, ambiwalencji bytu, doprowadza do absolutyzacji jednej z jego stron. Zabsolutyzowany jednostronnie byt nihilizuje się i dlatego nihilizm jest losem wszelkiego utopizmu. Utopizm, zgodnie z interpretacją Fłorowskiego, jest nieusuwalny z ludzkiej historii. W tym sensie ludzkość jest skazana na nihilizm jako konsekwentny rezultat niemożliwości utrzymania antynomicznego rozdzielenia bytu.

Z kolei na ważny aspekt psychologiczny nihilizmu zwraca uwagę Rozanow. Pisze on: „Rosjanie nie mają świadomości swych przodków ani świadomości swojego potomstwa. [...] Stąd jest nasz nihilizm: »przed nami nie zdarzyło się nic ważnego!« I ten nasz nihilizm jest nieodmien-

¹⁰ G. Fłorowski, *Metafizyczne przesłanki utopizmu*, „Woprosy filosofii” 1990, nr 10, s. 93.

¹¹ Tamże.

nie radykalny: »zbudujemy wszystko od początku«¹². Taki jest portret radykalnego rosyjskiego rewolucyjnego nihilisty.

Iwan Pietrunkiewicz w przedślowiu do zbioru *Inteligencja w Rosji*, krytykując „Wiechy”, wysunął szereg nader istotnych myśli dotyczących rosyjskiego nihilizmu, w swojej istocie bliskich ideom Rozanowa. Pisał on: „Rosyjskie społeczeństwo już dawno przywykło do awanturniczych wybryków dokonujących się we wszystkich sferach jego życia. [...] Rosyjskie społeczeństwo przywykło i do samobiczowania i do samowyrzeczenia... Niewiele jest rzeczy, których byśmy nie spalili, a którym wcześniej składaliśmy pokłony, mało jest takich świętyń, które jeszcze dzisiaj wznosimy, tylko po to, by jutro się ich wyrzec i zmieszać z błotem! Takiego losu nie uniknął nawet Puszkina, teraz kolej na Bielińskiego i Hercena. Jeszcze wczoraj byliśmy okcydentalistami, dzisiaj staliśmy się słowianofilami; wczoraj szukaliśmy zbawienia w nauce, dzisiaj upatrujemy go w łonie Cerkwi prawosławnej»¹³.

Powyższe słowa Pietrunkiewicza, skierowane były do autorów „Wiechów”, którzy krytykując nihilizm, paradoksalnie sami okazali się nihilistami. I rzeczywiście „Wiechy”, to nie tylko *raskoł* w środowisku inteligencji; „Wiechy” to przykład samobiczowania i samowyrzeczenia – jest to typowy przejaw nihilizmu. Odwołanie się autorów „Wiechów” do religii, jakby to dziwnie nie brzmiało, jest realizacją nihilizmu.

Mimo wszystkich społecznych, historycznych, psychologicznych, moralnych i kosmologicznych przyczyn pojawienia się rosyjskiego nihilizmu, wciąż brak odpowiedzi na pytanie o jego skrajną radykalizację. W rzeczy samej rosyjski nihilizm stanowi zjawisko wyjątkowe, z niczym nieporównywalne. Aby rzucić nieco światła na jego naturę, jego nadzwyczajną siłę oddziaływania i popularność, należy przyjrzeć się jego metafizycznym źródłom.

Patrząc z najwyższej perspektywy, nihilizm to nie tylko odrzucenie porządków: społecznego (M. Czernyszewki, M. Dobrolubow, D. Pisariew), moralnego (Dostojewski, Tołstoj), religijnego (Tołstoj), semantycznego (A. Płatonow). U jego podstawy leży radykalne stanowisko polegające na *odrzuceniu tego, co istnieje jako takiego* i nie jest ważne w jakiej postaci to istnienie się przejawia (w społeczeństwie, w kulturze, w historii, w kosmosie itd.). Dlatego należy rozróżnić nie tylko nihilizm

¹² W. Rozanow, *Opadłe liście*, tłum. J. Chmielewski, I. Kania, Fundacja Augusta Hr. Cieszkowskiego, Warszawa 2013, s. 440–441.

¹³ I. Pietrunkiewicz, *Przedślowie*, [w:] *Wiechy: inteligencja w Rosji*, Molodaja Gwardija, Moskwa 1991, s. 218.

prawny i kulturowy, ale także nihilizm metafizyczny, związany z niezgodą i odrzuceniem porządku rzeczy jako takiego.

U podstaw nihilizmu metafizycznego leży metafizyczne poczucie cierpienia, apatii, braku sensu, zbędności i absurdu (A. Czechow, L. Andriejew, A. Płatonow). Filozofia Obłomowa, jako filozofia bezczynności, stanowi reprezentatywny przykład takiego odczuwania rzeczywistości. Z jednej strony związana jest ona ze śmiertelnością (śmierć jako przyczyna cierpienia i apatii), z drugiej – z absolutnym sceptycyzmem wobec sensu bytu. To nadzwyczaj silne i bolesne uczucie, w którym tkwi korzeń metafizyki nihilizmu. W kulturze rosyjskiej, z tych czy innych przyczyn, dokonano się przemieszanie pesymizmu biblijnego (Koheleta marność nad marnościami i utrapienie ducha) oraz przeświadczenia o naznaczeniu klątwą Syzyfa, czyli bezsensownego, wiecznego powtarzania tego samego.

Powyżej przedstawione doświadczenie zrodziło silny, specyficznie narodowy akcent smutku i żalu. Płatonow pisze: „czas przecież płynie tylko w przyrodzie, a w człowieku tkwi nieruchomo tęsknota”¹⁴. W innym miejscu padają słowa, brzmiące niczym wyraz tragicznego załamania: „Nie ma gdzie żyć”¹⁵. Nieprzypadkowo wrażliwość Nietzschego zmusiła go do sformułowania: „Zamieniłbym szczęście całego Zachodu za rosyjski smutek”¹⁶.

Mozna odnaleźć wiele najróżniejszych przejawów owego smutku, męczącego żalu. Szczególnie dużo spotykamy ich u Rozanowa, który nigdy nie wstydził się otwarcie mówić o granicznych, głębokich stanach swojej duszy. Oto przykład: „Jakżeż strasznie i bezlitośnie zostało to wszystko skonstruowane”¹⁷. W jego ustach słowa te przybierają kształt wyższej moralnej negacji, moralnego osądu wszystkiego, co istnieje. Tutaj wszystko przesiąknięte jest owym granicznym, niewypowiedzianym żalem, wszystko przysłania przepelniona smutkiem powłoka bólu.

W swym filozoficznym dzienniku „*Autobiografia filozoficzna*” Bierdiajew przyznał, że całe życie towarzyszy mu smutek. Ten sam smutek jest przyczyną narodzin nastrojów rewolucyjno-nihilistycznych. Z całą siłą szczerego wyznania pisze on: „Jestem nie tylko człowiekiem pełnym tęsknoty, samotnym, obcym światu, pełnym współczucia dla cierpiącego

¹⁴ A. Płatonow, *Czewengur*, tłum. I. Maślarczyk, J. Szymak-Reiferowa, Łuk, Białystok 1996, s. 289.

¹⁵ Tenże, *Wykop*, tłum. A. Drawicz, Alfa, Warszawa 1990, s. 26.

¹⁶ W rosyjskim wydaniu *Zmierzchu bożyszc* Nietzschego, tłumacz K. Swasjan, komentując 22. aforyzm z rozdziału pt. *Zdania i grotty*, przywołuje taką właśnie frazę z niemieckiego wydania dzieł Nietzschego.

¹⁷ W. Rozanow, *Opadłe liście*, dz. cyt., s. 17.

stworzenia, nadłamanym duchowo. Jestem także człowiekiem buntującym się, gniewnie protestującym, wojowniczym w walce idei, zdolnym do odwagi. Jednak moja tęsknota za samotnością i buntownicza wojowniczość zakorzenione są w poczuciu obcości świata. Obcy świat wywołuje we mnie podwójną reakcję, nie tylko wewnętrzną, ale także przejawiającą się na zewnątrz”¹⁸.

Takim sposobem rozpacz Koheleta staje się metafizycznym przed-sionkiem nihilizmu. Rozpacz Koheleta domaga się swego rozwiązania. Rewolucja przybiera egzystencjalny wymiar, stanowi ratunek w rozpacz, wyjście z absurdu i bezsensownego istnienia. Ten aspekt jest silniejszy niż patos rewolucyjnej przebudowy świata socjalnego. Nie dążenie do prawdy i sprawiedliwości (imperatyw moralny, który rzecz jasna jest ważny), lecz ucieczka od absurdu – oto metafizyczna zasada rosyjskiego nihilizmu.

Takie postawienie problemu zasadniczo rozszerza głoszoną przez wielu, w tym Nikołaja Łoskiego, tezę o radykalnej i wszechogarniającej religijności człowieka rosyjskiego, gdyż dotychczas głęboka religijność nie zakładała smutku, rozpacz, poczucia absurdu i bezsensowności. Także sama rosyjska filozofia religijna, akcentująca transcendentny charakter wyższych wartości, stanowi formę metafizycznego nihilizmu. Przepelnienie języka filozofii leksyką transcendencji, nakierowuje świadomość na wartości, wykraczające poza ziemską historię. Ten sokratejski komponent bliski jest zarówno Tołstojowi, jak i odrzucającym jego nauki przedstawicielom rosyjskiej filozofii religijnej.

Przy takim stosunku do bytu immanentnego, niemożliwe jest filozoficzne zdziwienie, a jedynie jego moralna negacja i w konsekwencji chęć przeobrażenia. Czysta kontemplatywność obca jest człowiekowi myślącemu praktycznie, którego świadomość skupia się na niedoskonałości bytu i jego bezsensowności. Szczególnie mocno wyraża się to w filozofii wspólnego czynu Nikołaja Fiodorowa, w jego świadomej rezygnacji z metafizyki na rzecz moralności. Stwierdza on, że pytanie o to jak możliwy jest byt, jest pustym pytaniem. Także Bierdiajew mówi, że w jego filozofii patos powinności zawsze przeważał nad patosem bytu.

¹⁸ N. Bierdiajew, *Autobiografia filozoficzna*, tłum. H. Paprocki, Antyk, Kęty 2002, s. 56–57.

II

Podsumowując, wszystkie rodzaje nihilizmu posiadają to samo źródło – *egzystencjalną apatię istnienia*, będącą skutkiem poczucia bezsensu i absurdu, nieustającej obecności śmierci i śmiertelności. Można powiedzieć, że jest to ogólnoeuropejskie źródło, czerpiące, z jednej strony z tradycji biblijnej (Koholeta marność nad marnościami i utrapienie ducha), a z drugiej, z tradycji greckiej (praca Syzyfa). Są to dwa najmocniejsze mitologemy europejskiej samoświadomości i jednocześnie metafizyczne jądro nihilizmu. Jego skutki to rozpacz i rezygnacja, w przypadku nihilizmu pasywnego, lub przeciwnie, chęć przebudowy świata, przejawiająca się często w postaci radykalnych, rewolucyjno-terrorystycznych praktyk, w przypadku nihilizmu aktywnego.

To jedyne metafizyczne źródło nihilizmu, mające wiele różnych kulturowych projekcji. O ile zachodni nihilizm, w głównej mierze skierowany jest na krytykę społeczeństwa i kultury, to rosyjski, ze względu na swój specyficzny patos etyczny i być może jeszcze coś, co do końca nie da się pojąć, jest zorientowany na podstawy bytu i społeczeństwa. Najbardziej wyraźnym przykładem jest tu Fiodorow, postulujący ontologiczną przebudowę świata oraz *rewolucyjny projekt*, dążący do pełnej destrukcji instytucji społecznych oraz działań historycznych. Jednocześnie ów aktywny nihilizm w Rosji bardzo łatwo przekształca się w swoje przeciwieństwo, gdzie hiperaktywizm, tak jak w przypadku Bierdiajewa, a jeszcze wyraźniej Płatonowa, przechodzi w absolutną rozpacz, wciągającą w swe mroczne przestrzenie wszelkie pragnienia, dążenia i sensy.

Prawdopodobnie żadna inna z kultur świata nie zna tak obłądnych skrajności. To bez wątpienia nielogiczne, niestabilne i nieprzewidywalne, lecz jednocześnie jest w tym jakaś szczególna siła przyciągania, która zawsze gromadziła umysły, które nie mogą zaznać spokoju w nieustającym poszukiwaniu prawdy.

Z języka rosyjskiego przełożył Daniel Wańczyk

Bibliografia

- Bierdiajew A., *Autobiografia filozoficzna*, tłum. H. Paprocki, Antyk, Kęty 2002.
- Bierdiajew M., *Rosyjska idea*, tłum. J. C.–S. W., Warszawa 1999.
- Dostojewski F., *Wyjaśnienie w związku z drukowanym poniżej przemówieniem o Puszkynie*, [w:] F. Dostojewski, *Dziennik pisarza*, t. 3, tłum. M. Leśniewska, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1982.
- Fłorowski G., *Metafizyczne priedposylki utopizmu*, „Woprosy filozofii” 1990, nr 10.
- Pietrunkiewicz I., *Przedślowie*, [w:] *Wiechy: inteligencja w Rosji*, Mołodaja Gwardija, Moskwa 1991.
- Platonow A., *Czewengur*, tłum. I. Maślarczyk, J. Szymak-Reiferowa, Łuk, Białystok 1996.
- Platonow A., *Wykop*, tłum. A. Drawicz, Alfa, Warszawa 1990.
- Rozanow W., *O słodczajszym Iisusie i gorkich płodach mira*, [w:] W. Rozanow, *Religija i kultura*, t. 1, Prawda, Moskwa 1991.
- Rozanow W., *Opadłe liście*, tłum. J. Chmielewski, I. Kania, Fundacja Augusta Hr. Cieszkowskiego, Warszawa 2013.
- Rozanow W., *Ujediniennoje*, [w:] W. Rozanow, *Soczinienia w 2-ch tomach*, t. 2, Prawda, Moskwa 1990.
- Walicki A., *Zarys myśli rosyjskiej od oświecenia do renesansu religijno-filozoficznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2005.

Summary

Metaphysical Sources of Radicalism and Nihilism in Russia

This article is an attempt to deal with one of the eternal questions of Russian philosophy: the question of how the Russian idea is related to nihilism and how nihilism manifests itself in the Russian idea, and, on the other hand, to what extent the Russian idea is a Russian nihilism. A famous quote by Nikolai Berdyaev on the nihilism of the Russian people is the starting point for further discussion. Berdyaev states that Russians are nihilists, but this nihilism is understood as a moral reflection on culture and a rejection of the existing culture. The first part of the text is devoted to the meaning of nihilism in Russian thought, beginning with Chernyshevsky's *prosvetitel'stvo* and Dostoyevsky, then going through *Vekhi*, and ending with selected representatives of the Russian Religious Renaissance of the twentieth century. The second part of the article is an insight into the metaphysical source of nihilism – *the existential apathy of being*.

Keywords: Russian idea, nihilism, metaphysics, grief

Zusammenfassung

Metaphysische Quellen des Radikalismus und Nihilismus in Russland

Der Text bildet einen Versuch, sich mit einer der ewigen Fragen der russischen Philosophie auseinanderzusetzen: der Frage, wie die russische Idee mit dem Nihilismus verbunden ist und wie der Nihilismus in der russischen Idee zum Vorschein kommt. Der Ausgangspunkt der Überlegungen ist die berühmte Äußerung von Nikolai Bierdiajew über den Nihilismus der Russen, wobei der Nihilismus als moralische Reflexion über die Kultur und als Ablehnung festgeschriebener Kulturnarrationen verstanden wird. Der erste Teil des Artikel ist der Evolution des Nihilismus-Begriffes auf dem Boden des russischen Gedankens von *prosvetitel'stvo* Czernyszewskis und Dostojewskis über *Vekhi* bis zu ausgewählten Vertretern der russischen religiös-philosophischen Renaissance gewidmet. Der zweite Teil bietet den Einblick in die metaphysische Quelle des Nihilismus an – *die existentielle Apathie der Existenz*.

Schlüsselworte: russische Idee, Nihilismus, Metaphysik, Traurigkeit

Information about Author:

VLADIMIR VLADIMIROVICH VARAVA, professor, Voronezh State University, Russia; address for correspondence: Universitetskaya pl., 1, 394006 Voronezh, Russia; e-mail: vladimir_varava@list.ru

